

УДК 343.98:159.98

Харіна Тетяна Григорівна,

провідний судовий експерт сектору психологічних досліджень
Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», поліграфолог з 2018 року,
м. Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8482-2639>

e-mail: larinatatiana111@gmail.com

**МОЖЛИВОСТІ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНОГО
ПОЛІГРАФА
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВІ,
МЕТОДИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ**

Судова психологічна експертиза є частиною судової психології, яка, зі свого боку, є розділом юридичної психології. У юридичній доктрині виокремлюють різні форми використання спеціальних знань у кримінально-процесуальній діяльності, цивільному та господарському процесах. Однією з нечисленних безперечних ознак спеціальних знань є сфера та мета їх використання — сприяння правосуддю, що реалізується у передбачених законом формах [1].

Судова психологічна експертиза є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань у судочинстві.

Основними процесуальними формами застосування спеціальних психологічних знань є судова психологічна експертиза, комплексні з нею види судових експертиз, експертне дослідження, залучення психолога як спеціаліста при проведенні процесуальних дій (участь у допиті, у судовому засіданні тощо). Основними непроцесуальними формами застосування спеціальних психологічних знань є залучення психолога як консультанта або спеціаліста, довідково-консультаційна діяльність.

Згідно з положеннями чинного законодавства, судово-психологічну експертизу призначають у разі, коли для вирішення певних питань, що мають істотне значення для кримінального провадження (цивільної, господарської, адміністративної справи), потрібні спеціальні знання в галузі психології [2]. Орієнтовний перелік питань, які ставлять на вирішення експерту-психологу, наведений у розділі VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — Науково-методичні рекомендації), затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями). Серед новітніх завдань, запроваджених наказом Міністерства юстиції України від 27.07.2015 року № 1350/5, — опитування із застосуванням спеціального технічного засобу, комп'ютерного поліграфа (далі — поліграф) [3]. Відповідно до пункту 6.8 Науково-методичних рекомендацій, експертами в галузі психології можуть проводитися опитування із застосуванням поліграфа з метою отримання орієнтувальної інформації щодо:

- 1) ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- 2) повноти наданої опитуваною особою інформації;
- 3) джерела отриманої опитуваною особою інформації;
- 4) уявлень опитуваної особи про певну подію;
- 5) іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій із розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходитиме опитування [4].

Зважаючи на наведене, використання поліграфа в експертній діяльності надає додаткові можливості учасникам судового процесу захищати свої права та інтереси. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне провести аналіз процесуальної регламентації та судової практики в цьому напрямі.

Згідно із загальним визначенням, судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [5].

Проведення судової експертизи регламентовано Законами України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження», порядком, визначеним Кримінальним процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — Інструкція), затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями) [4].

Згідно з чинним законодавством України, підставою проведення судової експертизи (обстеження і дослідження) є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування або договір з експертом чи експертною установою, якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб. Підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Відповідно до статей 9 та 10 Закону України «Про судову експертизу», судові експерти державних спеціалізованих установ, які проводять судово-психологічні експертизи, повинні мати вищу психологічну освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче

спеціаліста, кваліфікацію судового експерта за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження», бути атестованими та включеними до державного Реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладається на Міністерство юстиції України. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження» у порядку, передбаченому цим Законом. Судові експерти-психологи, які проводять опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа, повинні пройти відповідне навчання за програмою підготовки спеціалістів-поліграфологів.

Межі компетенції експерта-психолога визначаються загальною сферою застосування спеціальних знань із психологічної науки та її галузей, впроваджених в експертну практику, окреслені предметом та об'єктом дослідження, що мають юридичне значення, та обмежені заборонаю вирішення питань, що належать до сфери права. Відповідно до пунктів 1, 2 частини першої статті 13 Закону України «Про судову експертизу», незалежно від виду судочинства судовий експерт має право: 1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування, або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи; 2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання [5].

У методичній літературі зазначається, що об'єктом дослідження експерта-психолога за традиційними предметними видами судово-психологічних експертиз є людина як особистість

(підекспертна особа) і сукупність джерел інформації, які відображають відомості про психічну діяльність цієї особи в юридично значущих обставинах [6].

Відповідно до пунктів 6.3, 6.8.2, 6.11 Науково-методичних рекомендацій:

- психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки;
- під час проведення психологічної експертизи досліджуються автентичні показання, тобто такі, які не залежать від будь-якого стороннього впливу або примусу;
- опитування із застосуванням поліграфа проводять тільки за письмової згоди особи, яка проходить таке опитування.

Методичні підходи проведення психологічного дослідження із застосуванням поліграфа регламентуються Методикою проведення судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа (реєстраційний код — 14.1.84 в Реєстрі методик проведення судових експертиз) [7], Методичними рекомендаціями з використанням комп'ютерного поліграфа при проведенні окремих видів судових психологічних досліджень, переліком нормативних документів, нормативно-технічної та довідкової літератури, яка використовується при проведенні судово-психологічних експертиз та експертних досліджень за експертною спеціальністю 14.1 — психологічні дослідження [8]. Слід зазначити, що вибір конкретних методів дослідження обумовлений специфікою експертного дослідження, характером фактичного матеріалу і конкретними питаннями, поставленими перед психологічною експертизою. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження) належить до компетенції експерта.

Результати проведення експертиз та експертних досліджень викладаються у письмовому документі — висновку експерта за

встановленими процесуальними нормами (наприклад, у кримінальному процесі ст. 101 КПК України) [9].

На практиці як сторона захисту, так і сторона обвинувачення як інструмент для встановлення наявності/відсутності визначених у ст. 91 КПК обставин, а також сторони у цивільному процесі з метою підтвердження/спростування обставин, що є предметом доказування, активно застосовують комп'ютерний поліграф, оцінку правомірності чого надано у судових рішеннях із Єдиного державного реєстру судових рішень. Проаналізувавши судову практику та норми чинного процесуального законодавства, можна дійти висновку щодо умов, за наявності яких результати застосування комп'ютерного поліграфа можуть бути використані в процесі доказування у кримінальному провадженні — у сукупності з іншими належними та допустимими доказами для підтвердження їх узгодженості / достовірності (відповідно до частини другої статті 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, отже, за умов проведення судово-психологічної експертизи атестованим судовим експертом, включеним до Реєстру атестованих судових експертів) [10].

За змістом частин другої, третьої статті 101 КПК України: «Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність» [9].

Згідно з процесуальними правами (визначеними пунктами четвертим, п'ятим частини третьої статті 69 КПК України тощо), експерти мають право: викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких їм не були поставлені запитання, ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів

дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу» [9].

Водночас треба розуміти, що будь-який висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, що здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку [9].

Отже, використання поліграфа в експертній діяльності надає додаткові можливості учасникам досудового слідства та судового процесу. Зазначене дозволить об'єктивувати дані, що встановлюються судово-слідчими органами, та висвітлити проблемні / спірні питання в контексті системного підходу.

Список джерел посилання:

1. Бедь В. В. Юридична психологія : Навч. посіб. Львів, 2002. 376 с.
2. Харіна Т., Русанова О. (2023). Смысловая реальность у контексте судебно-психологической экспертизы (обзорная статья). *Теория та практика судебной экспертизы и криминалистики*. Вып. 2 (31). С. 103—120. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.06.
3. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Мін'юсту України від 27.07.2015 р. № 1350/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15#n2>.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

6. Єгорова Т. М., Єгоров В. В. Дискусійні питання щодо об'єкта та предмета судової психологічної експертизи // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю з дня народж. заслуж. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19.04.2019). Харків, 2019. С. 428-430.

7. Тамакова Т. А., Морозова Т. Р., Ласунова С. В. та ін. Методика проведення судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа. Київ, 2023. 248 с. // Реєстр методик проведення судових експертиз Мін'юсту України (реєстр. код 14.1.84 від 18.02.2024 р.) URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search/5>.

8. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: наказ Мін'юсту України від 08.05.2018 р. № 1467/5 (зі змін. та допов.).

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.05.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

10. Використання поліграфа у кримінальному та цивільному провадженні через призму судової практики. Олексій Кабанець. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikoristannia-poligrafa-u-kriminalnomu-ta-civilnomu-provadzenni-cerez-prizmu-sudovoyi-praktiki-oleksii-kabanec>.